

95 FEDJA WIERØD BORČAK

Videnskabelig assistent

Institut for Kommunikation & Kultur, Aarhus Universitet

STÅ PÅ TOMMA TORG**Hinder för tillhörighet i bosnisk migrationslitteratur**

Under de senaste åren har jugoslaviska (till största delen bosniska) flyktingars immigration till de skandinaviska länderna på 1990-talet beskrivits som en stor framgång i olika sammanhang, särskilt i media. Det första exemplet som fångade min uppmärksamhet var ett nyhetsinslag i februari 2013, där den dåvarande svenska integrationsministern presenterade en rapport som visade att jugoslaver överlag klarat sig fint i integrationsprocessen och att gruppen framför allt lyckats inom kategorierna utbildning och arbete. Cirka 70 procent hade funnit arbete sedan ankomsten till Sverige. Några få av dessa intervjuades i nyhetsinslaget och uttryckte sin tillfredsställelse, både över sitt eget öde i det nya landet och myndigheternas insatser för att möjliggöra en positiv integrationsprocess. I Danmark konstaterade en artikel i Kristeligt Dagblad för inte så länge sedan att unga bosnier utgör "en af de mest velintegrerede flygtningegrupper" i landet. Den bilden baserades på en rapport från Ankestyrelsen, som framför allt framhöll bosniernas överrepresentation inom högre utbildning: unga bosnier, både män och kvinnor, är mer benägna att studera på universitet än etniska danskar i samma åldersgrupp (Søndergaard).

Det har producerats en uppsjö av god sociologisk och antropologisk forskning om bosniers flykt, immigration och integration i Skandinavien.

Liksom mycken migrationsforskning i övrigt uppvisar den en uppdelning när det gäller analysfokus: mellan aspekter som kan mätas institutionellt (såsom utbildnings- och arbetslöshetsnivå) och det man skulle kunna kalla migranters personliga erfarenheter av migrationen (Van Hear 34). Distinktionen är intressant därför att valet av analysfokus i hög grad tycks bestämma vilket narrativ som förs fram. De studier vars resultat bygger på statistiska data har mycket riktigt kunnat konstatera bosniernas framgång (se Ekberg & Ohlson; Ekberg; Valenta & Strabac; Barslund et al.; Povrzanović Frykman; Likić-Brborić & Bennich-Björkman). Studier som å andra sidan fokuserat på immigranternas vardag och deras sociala positioneringsstrategier tenderar att ge ett kontrasterande narrativ, som ofta avslöjar påtagliga hinder i vardagen, såsom fördomar, exkludering och en beständig känsla av icke-tillhörighet (se Berg; Valenta; Povrzanović Frykman; Kostić).

Den litteratur som skrivits av bosniska immigranter i Skandinavien sedan 1990-talet motsvarar i stort sett de smärtsamma representationer som kommer fram i det erfarenhetsnära "underifrånperspektivet". Hur olika de än må vara i övrigt sammanbinds texter av författare som Alen Mešković (Danmark), Bekim Sejranović, Munib Delalić (Norge), Midhat Ajanović och Adnan Mahmutović (Sverige) av en gemensam upptagenhet av svåra emotionella, existentiella och sociala erfarenheter i samband med flykt och integrationsförsök.

Dessa temata kännetecknar naturligtvis många andra diasporalitteraturer runt om i världen och i det avseendet är den bosnisk-skandinaviska litteraturen förhållandevis typisk. Å andra sidan erbjuder den en möjlighet för inblick i de unika omständigheter som omgärdat invandringen till just Skandinavien, det vill säga omständigheter som inte aktualiseras (eller i varje fall inte framhävs) hos bosniska författare i andra delar av världen, såsom Aleksandar Hemon i USA eller Saša Stanišić i Tyskland. Den grundläggande frågan är vilken roll Skandinavien spelar inte bara i immigrantens föreställningsvärld, utan också i dennas strategi att orientera sig socialt och affektivt i det nya landet. I förlängningen ligger det till grund för att skapa de affektiva anknytningar som krävs för att få en känsla av tillhörighet, vilket jag menar ofta är en central drivkraft, särskilt hos gestalter, i den bosnisk-skandinaviska litteraturen.

Det är med andra ord tal om Skandinavien inflytande på flyktingens "positionalitet", vilket betecknar både migrantens sociala *position* i det givna sammanhanget (villkor såsom social status, arbete, ekonomiska resurser) och dennas sociala *positionering*, vilket vill säga hans eller hennes handlingar, praktiker och sätt att skapa betydelse i ett givet sammanhang (Anthias). I den här artikeln vill jag presentera några framträdande aspekter av Skandinavien som lokalitet såsom den framträder i bosnisk migrationslitteratur: den paradisiska föreställningen om regionen, dess flyktingmottagande, den uteblivna kontakten med majoritetsbefolkningen samt kontakten med perifera gestalter. Genom framställningen blir det klart att en beständig del av positioneringen hos berättare och gestalter är upplevelsen av stigmatisering och skam. Jag kommer visa att det skandinaviska samhället förvisso beskrivs i högst positiva ordalag, som något som erbjuder säkerhet, trygghet och jämlikhet, men också att vissa mekanismer i det utgör ett hinder och i affektiv mening stänger ute invandraren och blockerar dennas försök att skapa tillhörighet i det nya landet. Detta gäller både i invandrarens möte med ett avpersonaliserat flyktingmottagande och i den avsaknad av social interaktion med majoritetsbefolkningen som återkommande beskrivs.

Min framställning är på intet vis uttömmande. När det gäller urvalet är det begränsat till en mindre men representativ samling skönlitterära verk. Vidare har jag avgränsat mitt analytiska fokus först och främst till texternas tematiska plan och hur upplevelsen av stigmatisering eller skam aktualiseras genom gestalterna och deras reaktioner i mötet med omgivningen. Artikelns breda snarare än djupa analytiska fokus erbjuder en generaliserande bild snarare än en nyanserande. Detta begränsar undersökningen framför allt vad gäller detaljnivån i de ibland mycket fina positionaliseringsmekanismer som återfinns i texterna. Att valet har fallit på det breda perspektivet har att göra med att framställningens syfte är att öppna upp den bosniska litteraturen i Skandinavien som ett fält med möjliga anknytningspunkter inte bara för dem som sysslar med postjugoslavisk litteratur eller migrationslitteratur, men också för dem som i bredare bemärkelse är intresserade av Skandinavien som koncept eller erfarenhet.

DET KALLA PARADISET

Ryktet föregår Skandinavien som ett i det närmaste exemplariskt samhälle, ett socialt paradiset. Inte sällan fungerar denna förföreställning som en utgångspunkt i migrantlitteraturens skildringar av regionen. Man kan säga att oavsett vilken attityd till det skandinaviska samhället som uttrycks i ett verk, börjar det allt som oftast med denna bild. Ingenstans syns detta tydligare än i Alen Meškovićs rosade *Ukulele Jam* från 2011, skriven på danska. Romanen handlar om Miki, en tonårskille som tillsammans med sin familj tvingas fly kriget i Bosnien och som hamnar på en flyktingförläggning i Kroatien. Berättelsen är speciell därför att den i stor utsträckning låter kriget stå i bakgrunden och istället handlar om Mikis tonårsliv, som trots kriget utspelar sig tämligen normalt: med laddade kärleksepisoder, musik och ett spektrum av sociala komplex. Att berättaren är mer upptagen av sina egna äventyr än av kriget betyder emellertid inte att det inte gör sig påmint. Ju längre kriget pågår och ju hårdare livet blir på flyktingförläggningen, desto fler tankar gör sig Miki om vart han ska resa vidare. Medan hans föräldrar vägrar tala om något annat än att vända tillbaka till Bosnien när bara allt har lugnat sig, har han planer om att åka till Sverige. Flera av hans vänner har nämligen rest till Sverige och han får via brev höra om deras tillvaro i något som framstår som ett drömmarnas land. En av vännerna slår fast att "Sverige var et rent paradiset, for man havde noget, der hed musikbiblioteker. Man gik bare ind og lånte et hvilket som helst kassettebånd. Fuldstændig gratis. Alt fra den blødeste pop til den hårdeste metal" (141). Miki får också veta att hans vänner "scorer *big time*, rider på heste og æder kirsebær" (181; ursprunglig kursiv). Det är en skildring som inte endast utlovar säkerhet och trygghet långt bort från kriget, men också materiellt överflöd.

Just föreställningen om det skandinaviska överflödet har rot i en generell uppfattning som florerar i den postjugoslaviska regionen (och i andra delar av världen för den delen). I sin analys av hur Skandinavien skildras i det postjugoslaviska medielandskapet menar Molvarec att bilden av regionen stort sett är entydigt positiv och att den bygger på några få stereotyper om den skandinaviska välfärden som ständigt upprepas. Hon framhåller framför allt den socioekonomiska säkerheten och överflödet, värnandet om mänskliga rättigheter och en smart livsstil som genomsyrar mentaliteten och kulturen (60). Mešković låter överflödstoppen vara obestridd i *Ukulele*

Jam; den är trots allt delvis det som driver berättaren framåt och som får tonårskillen Miki att i slutet av romanen fly från flyktingförläggningen och börja resan norrut. Desillusionen kommer först i *Enmandstelt* från 2016, Meškovičs andra roman, när samme Miki inte anländer i Sverige, men hamnar på Center Sandholm i Danmark och därmed i den danska apparaten för flyktingmottagande. Bland annat får han uppleva den beryktade paragraf 15, en lag som förbjöd jugoslaver att arbeta, lära sig danska eller bo utanför flyktingförläggningen (86). Tanken var att omöjliggöra för dessa människor att integrera sig, så att de lättare kunde skickas tillbaka till Jugoslavien när kriget tog slut.

Utvecklingen från en idealföreställning till en alltmer olustig upplevelse av det skandinaviska samhället, vilket ter sig mer och mer exkluderande, är representativ för den bosniska migrationslitteraturen överlag. Samtidigt som mottagarlandet ger säkra och förhållandevis trygga ramar för tillvaron tycks det i grunden sakna förmågan att erbjuda invandraren en upplevelse av mänsklig kontakt och erkännande. Enligt Erving Goffman är det just i och med avsaknaden av erkännande av det egna jaget som känslan av stigmatisering uppstår hos individen (16). Och i flyktingens fall uppstår stigmat omedelbart, i samband med mötet med statsapparaten för flyktingmottagande. Inte överraskande ges flyktingförläggningen en betydelsefull roll i texterna. Man kan med fördel välja att läsa den som en återkommande kronotop, det vill säga en förtätning i texterna som riktar betydelsekapandet i kraft av en särskild spatiotemporal konfiguration (Bakhtin). "Förläggningsskronotopen" är betydelsefull för skapandet av stigmatisering – och i förläggningen skamkänslor – såtillvida att förläggningens karantänfunktion stänger flyktingen ute från den tid, rum och sociala sammanhang som associeras med de – i Goffmans terminologi – "normala", representanterna för normen, de infödda skandinaverna (Goffman 12). Förläggningen är en liminal plats, en tröskel, men omöjlig att associera med transformation, eftersom den bryter av flyktingens övergång från en förlorad plats till en stundande. Förläggningen är med andra ord ett hinder i vad jag, som redan antytt, uppfattar som själva drivkraften i texterna, nämligen jagets (berättaren eller gestaltens) sökande efter tillhörighet – eller hem. Man kan förstå denna process som "jagets immersion i en lokalitet" (Brah 89); ett sätt varpå jaget inlemmas i ett socialt sammanhang

genom affektiva anknytningar till omgivningens symboliska och rituella ramverk. Sökandet efter tillhörighet inom flyktingförläggningens väggar aktualiseras på ett suggestivt sätt i boken *How to Fare Well and Stay Fair* från 2012 av Adnan Mahmutović, som skriver på engelska. Boken följer bland annat en ung kvinnlig flykting, Almasa, och hennes möte med det svenska flyktingsystemet. I passagen nedan sitter hon på en buss som ska ta henne till en förläggning i Uddevalla:

Ho?me, I write on the window, inscribing a question mark in the word's core. As if tasting unfamiliar food, I move my thin, pale lips, whispering, 'Ho?me, no place like it.' I want to be consumed in longing, in tear-shedding, heart-aching, mind-burning longing for my motherland. I don't, crossing borders does not make me homesick. Not even crossing a line of no-turning-back, back to where I should belong by the rule of birth. I want to break the warm window and thrust a shard in my thigh, just to see if my body will thrash in pain. I fail to be a normal refugee. (Mahmutović 14; ursprunglig kursiv)

För en stund sätts här flyktingförläggningens kronotop i parentes. Det är nämligen viktigt att notera att den öppnande frågan om *hem* ställs i ett tillstånd mellan två förläggningar, ett läge som antyder en rörlighet och flexibilitet, vilken tydligast manifesteras i konceptet "ho?me". Konceptet *hem* fungerar här affirmativt, eftersom det innebär ett lösgörande från en nostalgisk eller mytisk förståelse av hemlandet och istället fungerar som "ett ideal som erbjuder en känsla av riktning" (Grünenberg 23). Det laddas både med förlusten av ett hem efter ett krigstrauma och en framtidsorienterad idé om en anstånde destination: det inskjutna frågetecknet bryter upp hemmet samtidigt som användningen av det i ett slags *erasure*-metod tillåter att frågan skjuts upp.

Men även om denna speciella, öppna hemlängtan är affirmativ och hoppfull, är jagets tillstånd i övrigt präglad av tomhet och okontakt. Almasa inleder sin beskrivelse av bussturen genom att konstatera sin anonymitet: "I'm an anonymous woman on a bus full of Bosnians heading for the Swedish west coast, to Uddevalla refugee camp. It is December 1993. I'm... eighteen... I think" (Mahmutović 14). Måhända krävs det en del välvilja, men man kan också läsa "ho?me" som "who?me", alltså som en fråga om det egna jaget och dess status. Kanske handlar passagen inte i huvudsak om hem, men om avsaknaden av en "adekvat" känslomässig reaktion på

de händelser som Almasa erfar och på omgivningen runt henne. Med Sara Ahmed uppfattar jag Almasa som en "affect alien"; ett subjekt vars alienation är ett resultat av att inte känna de "rätta", eller förväntade, känslorna i en given situation. "Vi blir alienerade – ur synk med en affektiv gemenskap – när vi inte upplever njutning i närheten till objekt som vanligtvis förstås som goda" (Ahmed 41). Almasa ingår i en svår relation till omgivningen i samma stund som hon misslyckas med att vara en "normal flykting", att anta en flyktingidentitet, som i det här sammanhanget erbjuder ett gott, färdigt narrativ i en desorienterande situation. Hon är därmed inte bara stigmatiserad som flykting i förhållande till den infödda befolkningen, men också i förhållande till den egna sociala gruppen, "de normala flyktingarna". Detta blir ännu klarare när hon märker att "[e]ven though the bus is full, no one sits next to me, not even any of the ugly teenagers" (Mahmutović 14). Denna stigmatisering tangerar ett känslotillstånd av skam, vilket man delvis kan se på att den sociala konflikten resulterar i en stark fokus på jaget och Almasas ifrågasättande av vem hon egentligen är. Det framgår också att stigmatiseringen beror på ett utbrott Almasa har fått efter att en av killarna på förläggningen rört vid hennes hår – långt senare i boken får läsaren reda på att hon varit offer för våldtäkt i kriget och därmed framstår hennes isolation än tydligare som ett resultat av skam. Silvan Tomkins menar att en av de mest definierande aspekterna av skam är att den riktar subjektets kritiska uppmärksamhet mot det innersta; han beskriver det som "en sjukdom inom jaget" och som "självmedvetandets vända" (136). I förlängningen har Sedgwick pekat ut skam som ett tillstånd i vilket frågan om identitet aktualiseras mest akut (37). Hon framhäver bland annat att den transformativa dimensionen av skamkänslan: skam initierar ett självifrågasättande och en kritisk förhandling av "vem jag egentligen är" i förhållande till omgivningen. Almasa är långt gången i sitt ifrågasättande (och sin alienation) när hon funderar på att sticka sig i låret med en glasbit för att utmana sin känslomässiga dovhets (Mahmutović 14).

Skammen och det reflexiva ifrågasättandet som den skapar återkommer i Norge-baserade Bekim Sejranovićs roman *Nigdje, niotkuda* (Ingenstans, ingenstans ifrån) från 2008, som tydligare kopplar skammen till själva flyktingmottagandet i sig. Den på Balkan uppmärksammade och prisbelönta romanen handlar om en bosnisk invandrades rotlöshet, hans

resor mellan Norge och olika delar av Balkan och hans oförmåga att finna existentiell ro. Romanen har kallats nomadisk och iscensätter genom ständigt rörelse en rad transnationella problem, däribland frågan om identitet och tillhörighet (Simić 112). En episod som jag uppfattar som klimax i tillhörighetsfrågan gestaltar en situation där berättaren efter en tid i landet har anställts av de norska immigrationsmyndigheterna för att tolka utsagor från nyanlända bosnier. Han finner sig snabbt i en omöjlig position där han slits mellan det strikta och ansiktslösa komplex av regler, som hans arbetsgivare representerar, och hans empati för de intervjuade.

Alla asylsökare ville att jag skulle presentera mig själv och berätta vem jag var, men vi hade så kallad skyddad identitet. Bara ett nummer och inget annat [...] Men de berättade allt om sig själva för mig. De klädda av sig nakna, försökte i ett virrvarr av tankar ge en överblick över sitt lidande och förklara för tjänstemännen den orättvisa de varit offer för. Tjänstemännen brydde sig, med några få undantag, överhuvudtaget inte om allt det där. (Sejranović 159; min övers.)

Målet med dessa intervjuer, som ibland varar upp till sex-sju timmar, är att samla som så mycket biografisk information om de intervjuade som möjligt och därefter klassificera dem i systemet. Systemets rigiditet visas inte minst när en person utfrågas om sin etnicitet, men vägrar att säga någonting annat än "bosanac". Beteckningen "bosnier" är nationell snarare än etnisk, varför intervjuaren helt enkelt låter bli att säga något och tålmodigt väntar in ett svar som är acceptabelt enligt enkäten som hon läser ifrån på sin dator. De två krafterna – den institutionella kontrollen och den personliga identifikationen – hamnar för ett ögonblick i ett dödläge i ett plötsligt tyst intervjurum, där endast den flimrande muspekaren visar någon som helst aktivitet (Sejranović 160). Det är inte bara den begränsade förståelsen av jugoslavers identifikationsmöjligheter som hindrar den asylsökande i detta första möte med det norska samhället. Det är också avsaknaden av empati hos ett system som omöjligt kan rymma individens historia – och därmed inte kan erkänna densamma. Berättaren, som blir alltmer utmattad efter varje intervju, uppfattar behandlingen som dehumaniserande och våldsam och han säger snart upp sig. Skammen och desperationen hos de nyanlända är tydlig, men den är om möjligt än mer uppsplitande för berättaren som tolkar. Han befinner sig i en gränsson mellan det ansiktslösa systemet (som

bara registrerar, aldrig uttrycker) och sina landsmän, som inte har annat än sitt ansikte, sin blottade utsatthet. Hos Sejranović gör sig ansiktet som tecken påtagligt, denna den mest centrala projiceringsyta för skammen – ”detta det mest synliga tillhåll” (Tomkins 136). Det är genom ansiktet som skammen kommuniceras, genom vilket skammen kan fungera som en performance, ett sätt att agera socialt och uttrycka sin positionalitet (Sedgwick). Ansiktets språk går som ett parallellt spår jämte det verbala meningsutbytet mellan asylsökande och myndighetsperson – mellan de alltifrån tomma till desperata ansiktena och de ”ointresserade byråkratiska ansiktena” (Sejranović 158). Det är också ansiktet som gör djupast intryck hos berättaren, som förutom att försöka glömma vad de asylsökande har sagt också anstränger sig för att titta bort, undvika att ”se in i deras vilsna ansikten och skrynkade pannor” (158). I det att han tittar bort är berättaren själv inte bara ett medium, utan också en affektiv deltagare; någon som inte blott smittas av skammen, men som också känner sig skyldig i relation till flyktingarna, vilka han uttryckligen identifierar sig med, samtidigt som han är med till att klä av och eventuellt underkänna dem.

DET SKANDINAVISKA PRIVILEGIETS TOMRUM

Jag har hittills uppehållit mig vid flyktingmottagandet, men hur är det med tiden efter ankomsten och det initiala mötet med myndigheterna? Förvisso gestaltas det skandinaviska samhället (oavsett om det är det norska, svenska eller danska) som ett socialt generöst och högt utvecklat samhälle med fungerande institutioner och en egalitär inställning. Framför allt framträder här en attityd till den skandinaviska välfärdsstaten. I Esping-Andersens typologi över välfärdstyper utmärker sig den ”socialdemokratiska” modellen, som han associerar med de skandinaviska länderna, genom att vara konstruerad i syfte att erbjuda ”jämlighet av högsta standard” till en så stor del av befolkningen som möjligt. Detta i kontrast till andra välfärdskonstruktioner som prioriterar att viga resurser till de allra svagaste i samhället eller till familjen, som i så fall tar en större del av den sociala bördan (Esping-Andersen 27). Det är naturligt att denna förhållandevis säregna ekonomiska konstruktion blir omtalad just som ett unikt tillstånd som ger unika villkor för medborgaren – och för den som vill bli medborga-

re. Det är överflödstoppen som kommer igen här; det föreställda överflödet identifieras och omtalas som något positivt, men också som något som har en baksida i det att det stänger ute invandraren från en upplevelse av tillhörighet. I en av Delalićs dikter, "Brev fra Skandinaavia" ur *Bare storm og solnedgang tok jeg med fra Hercegovina* från 2009, heter det att "[...] her, i nord, er alt / annerledes, det er selvsagt ikke krigstilstand, og du får / alt du ønsker, men likevel det er ikke ditt" (53). Förvisso existerar det i ekvationen ett lager av alienation som kan sägas vara ett slags aprioriskt grundvillkor i exilen och för vilket man inte nödvändigtvis hittar orsaken i det givna samhällets beskaffenhet. I linje med det kan man tolka icke-tillhörigheten som ett uttryck för nostalgi i freudiansk mening: en nostalgi som (till skillnad från den progressiva sorgen) klamrar sig fast i det förflutna och gör att individen inte kan gå vidare med nya anknytningar (se Ahmed 139). Men i verserna antyds också en exkludering som kommer till uttryck i diskrepansen mellan "alt du ønsker" och oförmågan att få en positiv respons till dessa goda omständigheter. Återigen framträder det bosniska subjektet som en "affect alien" i relation till omgivningens "glada objekt" ("happy objects") (Ahmed), men här är kopplingen till välfärdsystemet tydligare. Det är nämligen den utbyggda välfärden som representeras av "alt du ønsker"; det är det paradisiska som ter sig överväldigande och svårt att knyta an till. Överflödstoppen återfinns i en annan variation i Meškovićs debut, diktsamlingen *Først gang tilbage* från 2009. I dikten "Gensyn" omtalas vad som skall komma efter flykten från hemstaden så här: "[...] og derovre på den anden side vil så mange begyndelser vente på dig, at du ville ønske du aldrig var taget af sted" (Mešković 42). De upprepade begynnelseerna knyter an till vad som målas upp som nästan oändliga möjligheter att förverkliga sig, men som meddetsamma, genom en nu igenkännlig peripeti, utmanas av den känslomässiga oförmågan att anamma situationen. Frågan är inte bara vilka möjligheter välfärdsstaten erbjuder, men också vilka hinder det skandinaviska privilegiet ställer i vägen för invandraren och dennas tillhörighetsskapande.

Ett speciellt villkor för tematiseringen av välfärdsstaten i texterna är att dessa berättelser inte liknar de "välfärdsberättelser" som utgjort en viktig del av den skandinaviska litteraturen sedan 1950-talet, alltså narrativ som har sitt tematiska eller formella huvudfokus på förändrade värderingar

och livsvillkor i välfärdsstaten (Hansen 8). Den bosniska migrationslitteraturen och dess kommentarer på välfärdssamhället faller av uppenbara orsaker utanför den långa tradition av välfärdskritik i den skandinaviska litteraturen som bland annat observerats i den danska kontexten (Kjældgaard). Viktigast är emellertid att den bosniska migrationslitteraturen inte har välfärdsstaten som sitt primära fokus, vilket gör att typiska välfärdsfrågor, såsom förändringar över tid i familjerelationer (se Mai), inte nödvändigtvis behandlas utförligt. Som man kan se är kommentarerna av kortare och mera förtäta symboliskt format. Ändå tror jag att skildringarna av välfärdsstaten i dessa texter skulle kunna utgöra en viktig och hittills ouppmärksammas pusselbit i den samlade erfarenheten av att som flykting komma till något av de skandinaviska länderna.

Ytterligare ett sätt att sätta fokus på invandrarens positionalitet är att ringa in de sätt varpå invandrgestalterna i litteraturen interagerar med andra gestalter. Det ska visa sig lättare sagt än gjort, eftersom det typiskt inte sker särskilt mycket kontakt mellan berättare/protagonist och andra gestalter, vare sig man talar om skandinaver eller andra bosnier. Men svårigheten är ett intressant faktum i sig. Det är vanligt i sociologisk forskning att påpeka att en av de viktigaste resurserna i immigrantens positionalitet i ett nytt land är att denna ingår i nätverk med andra från samma grupp. Mera generellt kan man säga att medlemmar av stigmatiserade grupper söker sig till varandra (Goffman 31), så det är iögonfallande när litteraturen istället allt som oftast beskriver en skamrelaterad alienation i förhållande till andra bosnier eller jugoslaver. Undantaget är möjligtvis Meškovićs *Enmandstelt*, där största delen av den sociala kontakten sker just med andra bosnier på Center Sandholm, och där denna kontakt skildras positivt, som en resurs i orienteringen. Annars framträder typiskt en representation av misstänksamhet, avstånd och en rad disidentifikationsmekanismer (se Becker & Tausch 297). Ett exempel finner man i en av Delalić dikter, "Gravstein": "Jeg er mer ensom for hver landsmann / jeg møter. Som sier hei, det er du, fint jeg traff deg / jeg tenkte nettopp på deg..." (102–103). Regelen är att berättare och gestalter undviker andra gestalter som insisterar på en gemensam bosnisk eller jugoslavisk identitet, eftersom denna antagna identitet har smulats sönder av kriget. Varje säregen "rituell karakteristik" – term, ord, gest (Balarib 68) – från hemlandet är en påminnelse om en ödelagd tillhörighet.

Även om samma misstänksamhet inte existerar mot den svenska, danska eller norska individen, betyder det inte att det sker mer kontakt med dessa gestalter. Okontakten kommer ofta till uttryck i en förhöjd uppmärksamhet på det ödsliga. "I Göteborg sker inget av betydelse / ett redan några dagar gammalt regn strilar ned från skyn", skriver Meho Baraković i en av sina böcker (23; min övers.). Ett annat liknande intryck, denna gång från ett sömnigt Eksjö, får vi genom berättaren Mustafas ögon i Ajanovićs *Salijevarje strave (Besvärjelser)*: "En grävskopa cirkulerar planlöst på torget, den milda vintern har redan ordnat dess arbete. Gårdagens snö har töat och förvandlats till en smutsig, brun gelé" (115; min övers.). Det tomma torget bekräftar Mustafa i hans ensamhet som flykting, en känsla som han redan flera gånger tidigare har konstaterat, som till exempel när han säger: "Här är jag ensam varenda dag, men mest om söndagarna. Folk går till kyrkan för att be till Gud och därefter besöker de sina gravar, medan jag står kvar på en tom gata, eftersom mina gravar är långt bort och min Gud ännu längre bort" (Ajanović 43; min övers.). Mustafas muslimska identitet aktualiseras i förhållande till en föreställd gemensam kristen identitet, vilket fungerar som en grund bland flera för upplevelsen av stigmatisering.

Okontakten med majoritetsbefolkningen – danskarna, svenskarna och norrmännen – är ett återkommande fenomen i den bosniska migrationslitteraturen. Den tycks inte bero så mycket på en medveten exkludering eller missförstånd i kommunikationen som på att invandraren inte tycks få möjlighet att initiera någon kontakt. Det uppstår i princip inga situationer där möten kan uppstå. Det tomma torget i Eksjö kan i någon mening fungera som en sinnebild på den sociala ödslighet som upplevs. Man kan spekulera om vad denna ödslighet beror på. Ibland, mer eller mindre direkt, beskylls det skandinaviska samhället för att flytta socialt ansvar gentemot andra (till exempel invandrare) från individer till institutioner och myndigheter. I en intervju med en kroatisk journalist berättar Sejranović, som har varit aktiv i att problematisera föreställningen om Skandinavien även utanför sina romaner:

I Norge har staten övertagit det sociala nätverket. Här [i Kroatien] fixar vi det på nåt sätt; saknar du pengar besöker du dina vänner, din familj, du lånar pengarna. Det existerar inte där [i Norge]. Där måste du ställa dig i en myndighetskö, fylla i ett formulär, få bidrag. Så fort du inte fixar de där rutinerna åker du ut – och när du kastats ut är du plötsligt på gatan. (Kegelj)

Sejranovićs rätt hårdtagna bild beskriver det statliga skydds nätet som brett i en bemärkelse, men väldigt smalt i en annan: förutom de institutionella förutsättningarna är där inga personliga, mellanmänskliga möjligheter. För invandraren betyder detta att mottagnings- och integrationsprocessen sker inom smala, fasta institutionella ramar, där den reella mänskliga kontakten är fattig. För invandraren sker mötet med samhället inte via andra medborgare och deras familjer, utan snarare via polisen, migrationsmyndigheter och socialarbetare. Man kan tolka denna omständighet som en konsekvens av det Esping-Andersen kallat den socialdemokratiska välfärdsstatens "av-familiariseringspolitik", som i korthet går ut på att "avlasta" familjen från socialt ansvar samtidigt som individens ekonomiska beroende av familjen minskar (45). Med andra ord har syftet varit att maximera "möjligheterna för individuell självständighet" (Esping-Andersen 28). I förlängningen blir den kulturella konsekvensen att man förväntar att andra ska klara sig själva och att man själv är befriad från – eller i varje fall inte känner sig manad till – att hjälpa. Precis som när ett barn "blir arton" och har möjlighet att (eller förväntas) klara sig själv, förväntas invandraren klara sig med det ekonomiska stöd hon eller han får. Att man i de flesta tillfällena som flyktning och invandrare överhuvudtaget kan klara sig ekonomiskt är naturligtvis en beundransvärd framgång för ett samhälle som tar emot många flyktingar. Det är heller inte något som kritiseras i litteraturen, tvärtom. Vad som påpekas är istället avsaknaden av den mänskliga, kommunikativa, sociala dimensionen. Det är denna isolation som mynnar ut i en känsla av stigmatisering som direkt står i vägen för invandrarens försök att skapa sig en meningsfull plats i samhället.

Avsaknaden av mellanmänsklig kontakt är emellertid inte absolut. Jag vill mena att om den bosniska invandrarlitteraturen i liten utsträckning gestaltar interaktion mellan invandrare och majoritetsbefolkning, så är kontakten desto vanligare med gestalter som befinner sig i samhällets utkant och utanför välfärdsstatens skydds nät. Det som finns är kontakten till andra invandrare, lågavlönade arbetare, excentriker och missbrukare; det vill säga människor som delar berättarens "universum av icke-tillhörighet, desorientering och tomhet", som Molvarec uttrycker det i samband med Sejranovićs tidigare nämnda roman, *Nigdje, niotkuda* (107; se även Simić 137). Berättaren i romanen brottas med svåra identitetskval och fortsätter sin nomadiska resa. Till slut hamnar han i Nordnorge, där han isolerar sig

från resten av samhället tillsammans med andra individer, som visar sig ha lika stora känslomässiga problem som han själv. Till skillnad från vad som är synligt i de gentrifierade delarna av västra Oslo, präglas samhället här av smärtsamma människooden, missbruk och rotlöshet. Den samiske finnen Marko är ett bra exempel på en gestalt i en samhällelig marginalposition som berättaren hos Sejranović möter och slår sig samman med. Han är en alkoholiserad och ludomanisk snickare, som efter att folk i Finland börjat flytta söderut till de stora städerna snabbt fick allt färre jobb och därför beslutade sig för att lämna fru och barn därhemma för att åka till Nordnorge för att tjäna pengar. Samtidigt som han faktiskt tjänar vad som beskrivs som en massa pengar upplever Marko exilen på liknande sätt som berättaren själv. De båda möts i en gemensam erfarenhet. Efter några glas kunde Marko bryta ut i en nostalgi som satte igång en "euforisk smärta" och sorg och längtan efter hemlandet, familjen och – framför allt – språket. Här "skrattar ingen åt hans skämt, inte heller känner någon hans smärta" (Sejranović 195). I boken sker ingen förlösning eller riktning mot en anstående tillhörighetskänsla. Samvaron med Marko och andra liknande gestalter (till exempel den kriminelle svensken Lars) kan kanske sägas ge en viss lindring i rotlösheten, men den är uddlös och övergående. I någon mening bekräftar den sporadiska samvaron bara rotlösheten ytterligare.

Tonen är mer optimistisk i Mahmutovićs *How to Fare Well and Stay Fair*, som också gestaltar mötet med gestalter i samhällets periferi som en oas för social kontakt i ett annars ödsligt klimat. Liksom hos Sejranović har huvudpersonen Almasa, efter att äntligen ha fått sitt uppehållstillstånd i Sverige, rest så långt norrut hon kunde komma i landet. "Within forty-eight hours she had managed to rent herself a one-roomer in Kiruna, as far as she could go without losing every contact with the world. The safest place on earth" (Mahmutović 33). När hon stiger av tåget i Kiruna börjar hon sin resa mot den lägenhet hon ordnat men inte kan hitta. På torget utanför Systembolaget möter hon en samling drinkare som hon bjuder på öl och har en lång, skämtsam diskussion med innan hon utan förvarning rycker en flaska whisky ur den enas hand och håller ut innehållet på marken. Hon schasas iväg och träffar flera förbipasserande på vad som alltmer liknar en odysse. Till slut hinner en motorcykelpolis ifatt henne på motorvägen där hon gått ett tag. Han är vänlig mot henne och skjutsar henne till hennes nya

adress, men mötet med myndigheterna påminner henne om våldtäktstrau-
mat från kriget: "Uniforms still make her body remember the violence"
(Mahmutović 43). Mötena med de udda typerna, särskilt drinkarna, på
vägen mot det nya hemmet är lindrande för Almasa, men obeständiga;
gestalterna passerar revy och Almasas lite nonchalanta inställning till
sina medmänniskor, tillsammans med det odysseeliknande irrandet som
signaleras i novellens struktur, gör också denna text till en om rotlöshet
och bristen på beständig social kontakt.

Sejranovićs och Mahmutovićs texter liknar inte varandra, de är tvärt-
om mycket olika. Ändå delar de några punkter som jag tolkar som kom-
mentarer på möjligheterna för invandrarens positionalitet och sökande
efter tillhörighet inom ramen för det skandinaviska välfärdssystemet. För-
utom de aspekter jag har tagit upp ovan, är den geografiska placeringen
i de allra nordligaste delarna av Norge respektive Sverige talande. Det är
ingen slump att invandrarna, dessa perifera subjekt, söker sig till vad som
normalt ses som samhällets utkantsområden. Om till exempel Norrland
har det länge funnits "en kolonialt färgad föreställning [...] som en periferi i
nationen" (Forsgren 30). Emellertid understryker denna omständighet hos
Sejranović och Mahmutović inte bara invandrarens redan manifesterade
perifera position i relation till majoritetssamhället. Den visar också ett
potentiellt sätt att bredda diskussionen om tillhörighet i den skandinaviska
välfärdsstaten och inkludera dess historiska moderniseringsprojekt som
en anknytningspunkt.

FEDJA WIERØD BORČAK, fil. dr., vetenskaplig assistent på Institut for Kommunikation
och Kultur, Aarhus Universitet. Disputerade på avhandlingen *A Children's Literature?*
(2016), som handlar om användningen av barnkaraktären som politisk motståndsstrategi
i bosnisk efterkrigs litteratur.

STANDING ON EMPTY SQUARES

Obstacles for Belonging in Bosnian-Herzegovinian Migration Literature

The immigration of Bosnians to the Scandinavian countries in connection
to the war in the 1990s is largely seen as a success. Aspects such as high
employment and education levels has been foregrounded as indicating

integration and personal accomplishment, especially among the younger population. However, the literature produced by Bosnian immigrant authors tells a different story, which focuses rather on personal hardships and obstacles in the affective and social “positionality” of the immigrant in the Scandinavian topography. Regarding texts by authors such as Alen Mešković, Bekim Sejranović, and Adnan Mahmutović, the article surveys recurrent themes associated with the immigrant’s inability to create belonging in the host country, such as the encounter with immigrant authorities or the continuous non-contact with Scandinavians. While the texts are not typical examples of literary “welfare criticism”, the article tries to suggest some ways in which these texts produce critique of mechanisms in the Scandinavian welfare state model.

KEYWORDS

- EN: Scandinavia, Bosnian literature, migrant literature, welfare state, positionality, immigration, integration
SV: Skandinavien, bosnisk litteratur, migrationslitteratur, välfärdsstaten, positiona-
litet, immigration, integration

LITTERATUR

- Ahmed, Sara. *The Promise of Happiness*. Durham: Duke University Press, 2010.
- Ajanović, Midhat. *Salijevanje strave*. Göteborg: Una, 2010.
- Anthias, Floya. "Thinking through the Lens of Translocational Positionality: An Intersectionality Frame for Understanding Identity and Belonging". *Translocations: Migration and Social Change* 4, nr. 1 (2008): 5–20.
- Bakhtin, Mikhail. "Forms of Time and of the Chronotope in the Novel". *The Dialogic Imagination*. Red. Michael Holquist, övers. Caryl Emerson och Michael Holquist. Austin: University of Texas Press, 1981. 84–258.
- Balibar, Étienne. *Politics and the Other Scene*. London: Vertigo, 2011/2002.
- Baraković, Meho. *Göteborg i još neke bolesti*. Göteborg: Broarna-Mostovi, 2010.
- Barslund, Mikkel, Matthias Busse, Karolien Lenaerts, Lars Ludolph och Vilde Renman. *Labour Market Integration of Refugees: A Comparative Survey of Bosnians in Five EU Countries*. Brussels: Centre for European Policy Studies, 2016.
- Becker, Julia C. och Nicole Tausch. "When Group Memberships are Negative: The Concept, Measurement, and Behavioral Implications of Psychological Disidentification". *Self and Identity* 13, nr. 3 (2014): 294–321.
- Berg, Berit. "From Temporary Protection to Permanent Residence: Bosnian Refugees

- in Scandinavia". *Discrimination and Toleration*. Red. Kirsten Hastrup and George Ulrich. Haag: Martinus Nijhoff, 2002. 55–72.
- Brah, Avtar. *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities*. London: Routledge, 1996.
- Delalić, Munib. *Bare storm og solnedgang tok jeg med fra Hercegovina*. Övers. Svein Mønnesland. Oslo: Andresen & Butenschøn, 2009.
- Ekberg, Jan och Mikael Ohlson. "Integrationen av bosniska flyktingar på den svenska arbetsmarknaden". *Hemort Sverige*. Norrköping: Integrationsverket, 2000. 236–255.
- Ekberg, Jan. "Det finns framgångsrika flyktingar på arbetsmarknaden". *Ekonomisk debatt* 44, nr. 5 (2016): 6–11.
- Esping-Andersen, Gøsta. *Social Foundations of Postindustrial Economies*. New York: Oxford University Press, 1999.
- Esping-Andersen, Gøsta. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity, 1990.
- Forsgren, Peter. *Norrland som koloni och utopi: Olof Högborgs Den stora vreden, Ludvig Nordströms Petter Sveensks historia och berättelsen om Sverige*. Göteborg: Makadam, 2015.
- Goffman, Erving. *Stigma: Den avvikandes roll och identitet*. Övers. Richard Matz, 3 uppl. Stockholm: Norstedts, 2011/1963.
- Grünenberg, Kristina. "Is Home where the Heart is, or where I Hang My Hat? Constructing Senses of Belonging among Bosnian Refugees in Denmark". Doktorsavhandling, Köpenhamns universitet, 2006.
- Hansen, Nils Gunder. "Forord". *Velfærdsfortællinger: Om dansk litteratur i velfærdsstatens tid*. Red. Nils Gunder Hansen. Köpenhamn: Gyldendal, 2010. 7–15.
- Kegelj, Ivan. "Bosna je sjebana, ali Norveška je gora". *Lupiga*, 12 mars 2014, <http://www.lupiga.com/vijesti/razgovor-s-bekimom-sejranovicem-bosna-je-sjebana-ali-norveska-je-gora>.
- Kjældgaard, Lasse Horne. "Fremtidens Danmark: Tre faser i dansk fiktionsprosa om velfærdsstaten, 1950–1980". *Kritik* 42, nr. 191 (2009): 31–43.
- Kostić, Roland. "Exploring Trends in Transnational Practices of Conflict-Generated Migrants: Bosnians in Sweden and their Activities Towards Bosnia and Herzegovina". *Migrations from Bosnia and Herzegovina*. Red. Mirza Emirhafizović, Emina Ćosić, Amer Osmić och Valida Repovac-Pašić. Sarajevo: University of Sarajevo and Ministry for Human Rights and Refugees, 2013. 35–44.
- Likić-Brborić, Branka och Li Bennich-Björkman. "Swedish 'Exceptionalism' and the Integration of Refugees from Bosnia-Herzegovina in the 1990s: Acceptance and Strategies of Citizenship". *Citizens at Heart? Perspectives on Integration of Refugees in the EU after the Yugoslav Wars of Succession*. Red. Li Bennich-Björkman, Roland Kostić och Branka Likić-Brborić. Uppsala: Uppsala Universitet, 2016. 87–115.
- Mahmutović, Adnan. *How to Fare Well and Stay Fair*. Cambridge: Salt, 2012.
- Mai, Anne-Marie. "At holde samfundet levende og bevægeligt: Om forholdet mellem litteratur og velfærdsstat i Danmark". *European Journal of Scandinavian Studies* 43, nr. 2 (2013): 203–217.
- Mešković, Alen. *Enmandstelt*. Köpenhamn: Gyldendal, 2016.
- Mešković, Alen. *Første gang tilbage*. Köpenhamn: Gyldendal, 2009.

- Mešković, Alen. *Ukulele Jam*. Köpenhamn: Gyldendal, 2011.
- Molvarec, Lana. "'Sjevernjačke vizije' Bekima Sejranovića i Davora Špišića: Skandinavci i drugi". *Mjesto, granica, identitet: Prostor u hrvatskoj književnosti i kulturi*. Red. Lana Molvarec. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 2014.
- Molvarec, Lana. "Predodžbe Skandinavije u suvremenom hrvatskom i postjugoslavenskom medijskom i književnom diskursu". *Slovo. Journal of Slavic Languages, Literatures and Cultures* 56 (2015): 58–89.
- Povrzanović Frykman, Maja. "Connecting Three Homelands: Transnational Practices of Bosnian Croats Living in Sweden". *The Bosnian Diaspora: Integration in Transnational Communities*. Red. Mark Valenta och Sabrina P. Ramet. Farnham: Ashgate, 2011. 241–59.
- Povrzanović Frykman, Maja. "Struggle for Recognition: Bosnian Refugees' Experiences of Employment in Sweden". *Refugee Survey Quarterly* 31, nr. 1 (2012): 54–79.
- Sedgwick, Eve Kosofsky. *Touching Feeling: Affect, Pedagogy, Performativity*. Durham: Duke University Press, 2003.
- Sejranović, Bekim. *Nigdje, niotkuda*. Sarajevo: Buybook, 2010.
- Simić, Dijana. *Poetik des Nirgendwo: Ansätze interkultureller Migrationsliteratur: Eine Analyse ausgewählter Werke von Aleksandar Hemon und Bekim Sejranović*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2015.
- Søndergaard, Britta. "Unge bosniere er blevet en integrationsuccess". *Kristeligt Dagblad*, 16 juli, 2015.
- Tomkins, Silvan S. "Shame-Humiliation and Contempt-Disgust". *Shame and its Sisters: A Silvan Tomkins Reader*. Red. Eve Kosofsky Sedgwick och Adam Frank. Durham: Duke University Press, 1995. 133–178.
- Valenta, Marko och Zan Strabac. 2011. "Bosnians in Norway: How Do They Adjust Compared with Other Refugee Groups?" *The Bosnian Diaspora: Integration in Transnational Communities*. Red. Mark Valenta och Sabrina P. Ramet. Farnham: Ashgate, 2011. 83–103.
- Valenta, Marko. "Selective Networking as Identity Project: The Social Integration of First Generation Immigrants in Norway". *Journal of International Migration and Integration* 10, nr. 2 (2009): 177–195.
- Van Hear, Nicholas. "Migration". *Diasporas*. Red. Sean McLoughlin och Kim Knott. London: Zed Books, 2010. 34–38.